

Následující úvahy, poznatky a závěry týkající se problému hodnotových orientací mladých lidí jsou výsledkem systematické teoreticko-metodologické analýzy vymezeného předmětu zkoumání i hledání optimálních možností jeho operacionalizace. Kontinuita poznávání složité problematiky formování hodnotových struktur jedince je zde dána nejen její tematickou jednotností; je především obsažena v konkrétních empirických přístupech k sledované problematice. Výchozí teoreticko-metodologické postuláty, s nimiž jsme přistupovali ke zkoumání hodnot, resp. hodnotových postojů mládeže, byly koncipovány ve shodě s marxistickou filozofickou, sociologickou i psychologickou literaturou zabývající se axiologickou problematikou [Holda—Čermáková 1980 : 90—101].

Do jisté míry odrazovým můstkem pro vlastní koncepci další empirické práce a podnětem pro nové metodické postupy byla analýza dosavadních metodických postupů a výsledků, k nimž tyto postupy vedly [Holda—Čermáková 1980 : 412—425]. Teprve v tomto momentě bylo možné uplatnit takový způsob operacionalizace, který postihl problematiku formování hodnotových struktur ve větší rozmanitosti a bohatosti. Cesta zkoumání hodnotových soustav a jejich základní zaměřenosti prostřednictvím jednoduchých metodik se totiž ukázala nedostatečnou už z toho prostého důvodu, že... „v konkrétním lidském životě je struktura potřeb a s ní spjatá struktura hodnot tím složitější, čím složitější je celý společenský organismus a čím hlubší je jeho osvojení člověkem“ [Huláková 1980 : 12]. K postižení právě této složitosti a spjatosti hodnotové struktury i složitosti samotného procesu osvojování si hodnotové struktury společnosti jedincem bylo třeba zvolit nové metodické postupy zkoumání, které by umožnily nikoli pouze konstatovat globální rysy v hodnotových orientacích, ale bohatěji postihnout podstatné difference, jež jsou odrazem sociálního a demografického složení sledovaných skupin.

Sociologické pojetí hodnot

Pojem hodnota je pojem interdisciplinární. Pro všechny marxistické společenskovední disciplíny je však výchozím integrujícím momentem, od něhož se odvíjí každé další konceptuální schéma, fakt, že „hodnota je vždy jevem společenským, neexistujícím mimo sféru lidského světa“ [Dorotíková 1979 : 7]. Nositelem hodnotového vztahu je subjekt, objektivně determinovaný konkrétně historickými podmínkami, v nichž žije. Blížší vymezení pojmu hodnota v každé ze společenskovedních disciplín implicitně odráží i specifický metodologický přístup k řešení problematiky hodnot. *Marxistická sociologie vřazuje hodnoty do široce utvářeného, avšak celistvého duchovního útvaru makrostrukturální povahy – společenského vědomí*, v němž figurují jako jedna z jeho důležitých komponent. K. Rychtařík v úvaze o aktuálních úkolech československé sociologie uvádí, že „sociologická analýza společenského vědomí je organicky spjata s tím, co bývá označováno jako ideje, názory, zájmy, přání, city, veřejné mínění, hodnotová orientace, postoje atd.“ [Rychtařík 1980 : 357]. Vymezuje dále podstatu specifiky sociologického přístupu: „V možnostech socio-

logického poznání je ukázat, k jakým kvalitativním změnám dochází v jednotlivých etapách výstavby naší společnosti ve skupinovém a individuálním vědomí, a v kauzálních analýzách vymezit, které z určujících determinant (například zda ekonomická aktivita nebo rodina, pracovní prostředí, situace na trhu, vzdělání, přijímaný systém hodnot atd.) jsou v daném období nejvlivnější. Individuální a skupinové vědomí jsou nejen relativně samostatné jevy, ale jsou i relativně velmi pevnou a neoddělitelnou součástí společenského vědomí. Především však jsou empiricky zjistitelné“ [Tamtéž 1980 : 358].

Společenské vědomí je ovšem velice složitým strukturovaným celkem. Jako předmět analýzy proto představuje i velmi složitou sociologickou kategorii. Pokud však badatel přistoupí k sociologické analýze stavu společenského vědomí „jako jeho celistvého projevu“ [Uledov 1973 : 266], zkoumá jej prostřednictvím zcela konkrétních jedinců, získává tedy obraz společenského vědomí, jímž pronikají individuální zvláštnosti osvojování si společenského vědomí jedince.

Charakter vztahu individuálního vědomí ke společenskému lze označit jako aktivní, s možností volby — samozřejmě v daném normativním rozmezí. Jedinec volí z obsahu společenského vědomí ty hodnoty, které považuje z hlediska svých konkrétních životních podmínek za přijatelné. Avšak to, co se jeví jednotlivému člověku jako souhrn pouze vlastních rozhodnutí a vlastní volby hodnot, závisí ve skutečnosti na hodnotovém systému dané společnosti, jež odpovídá společenskému vědomí společnosti jako celku a je ve svém souhrnu výslednicí historického působení konkrétních výrobních poměrů a jim odpovídajících společenských vztahů.

Zde si dovoluji poznámku, zřejmě diskusního charakteru. Hovořím-li o kategorii společenského vědomí a uvádím, že jedinec volí z rámce jeho obsahu některé hodnoty, domnívám se, že se tím přesto nedopouštím redukce společenského vědomí pouze na kategorii hodnot [Čermáková 1983 : 105]. V podstatě ke každé z jednotlivých sfér společenského vědomí lze v konkrétní poloze přiřadit odpovídající soustavu hodnot. Výjimečné postavení a důležitost kategorie hodnoty či hodnotových struktur v obsahu společenského vědomí pramení právě z tohoto faktu.

Je pak samozřejmé, že operacionalizace klíčového pojmu hodnota v konceptuálním rámci kategorie společenského vědomí musí vycházet z relativně přesného vymezení této kategorie, z vnitřní struktury pojmu a konečně i z takového pojetí, které by adekvátně umožnilo uplatnit sociologickou interpretaci v rámci konkrétního zkoumání.

Pokusme se tedy vymezit *konceptuální rámec sociologického přístupu ke kategorii „hodnota“* či *„hodnotová soustava“*, nyní nejen v dimenzích dosa-
vadních teoreticko-metodologických postulátů, ale i s ohledem na zcela konkrétní metody jejich empirického postižení.

V zásadě lze říci, že:

a) Sociologický přístup — obdobně jako psychologický — *vymezuje hodnoty v souvislosti s rozbořem motivace lidských činností*. Hodnoty figurují — vedle potřeb — jako základní motivační impulsy pro činnost jedinců. Potřeby jsou ovšem bezprostředním motivačním faktorem aktivity lidí ve společnosti; (1) teprve existence konkrétních potřeb podmiňuje proces hodnocení a tím i vznik hodnot. Hodnoty proto nejsou bezprostředními motivačními faktory, jsou však

(1) Motivace zahrnuje široký okruh pohnutek lidské činnosti, jako jsou potřeby, zájmy, postoje, hodnoty. Za výchozí pohnutky lze považovat potřeby, protože jejich vazba na základní životní činnosti člověka je nejméně zprostředkovaná [Janoušek 1975 : 400].

potřebám nadřazené. Jsou to již *relativně stabilizované soudy hodnotícího subjektu* a fungují jako jakýsi filtr či regulátor, preferující uspokojování pouze některých potřeb před ostatními. V krajních případech takového pojetí jsou skutečně interiorizované hodnoty považovány za takové regulátory činnosti, jimž je člověk schopen plně podřizovat své zájmy a potřeby. Vztah mezi potřebami a hodnotami je vztahem dialektickým. V ontogenetickém i fylogenetickém vývoji vede vznik nových potřeb ke vzniku nových hodnot a opačně (zejména musíme zdůraznit, že u hodnot duchovního charakteru v některých případech teprve jejich přijetí následně vyvolává vznik nových potřeb).

b) *Hodnotové orientace* se považují v sociologickém pojetí, vzhledem ke své regulační funkci, za jeden z nejvýznamnějších komponentů společenského vědomí a jsou nadřazeny hodnotám jako jejich globální, strukturovaný souhrn. V psychologické literatuře se obvykle pro hodnotovou orientaci užívá termín „hodnotová matrice“ [Bokorová 75 : 442] jako pro *soustavu hodnot, vykazující určitou zaměřenost v důsledku hierarchického uspořádání hodnot*. Zdůrazňuje se zejména jedinečnost tohoto uspořádání u každého konkrétního jedince, stejně tak jako jedinečnost ontogenetických souvislostí jejího vzniku v důsledku neopakovatelných psychických dispozic jedince.

c) Při sociologické analýze hodnot je naopak zdůrazňován fakt, že *hodnoty jsou společenskou kategorií, mající objektivní charakter*. Vlastnosti objektivní reality existují nezávisle na subjektu a pouze ve vztahu ke konkrétnímu jedinci, sociální skupině, třídě či společnosti získávají charakter hodnoty. Jako každý společenský jev je hodnota jevem dynamickým. A to jak z pohledu historického, tak z hlediska vývoje jedince jako člena společnosti i živé bytosti. O hodnotové soustavě či hodnotových orientacích je proto třeba uvažovat vždy v kontextu konkrétní pozice jedinců v sociálně třídní struktuře společnosti a v kontextu jejich konkrétních životních podmínek. Součástí analýzy musí proto být studium procesu homogenizace stávajících diferencí ve vědomí jednotlivých společenských tříd a skupin a rovněž tak analýza dynamiky procesu formování vědomí.

d) V praxi sociologických výzkumů přináší určité metodické problémy skutečnost, že hodnoty, resp. hodnotová soustava, jsou poznatelné prostřednictvím *verbálně vyjádřených hodnotových soudů — postojů*. Postoj vyjadřuje již konkrétní reakci vůči hodnotovému objektu; ta může být nejen kladná či odmítavá, ale i indiferentní. Někteří autoři proto poukazují na to, že „hodnoty se vyjadřují postoji, ale postoje jsou širším pojmem než hodnoty, protože postoj vůči hodnotě může být indiferentní“ [Grác 1979 : 29]. Přes obtíže terminologického odlišení těchto dvou pojmů se však domnívám, že hierarchické uspořádání hodnot a z toho vyplývající zaměřenost hodnotové soustavy, která zejména reguluje a výběrově motivuje jedince k činnosti, je tvořena nejen kladnými či odmítavými hodnotovými postoji. Stejně tak ji ovlivňují nepřímo i hodnotové soudy indiferentní — právě pro tuto svoji indiferentnost.

e) Na základě dosavadních empirických zkušeností lze konstatovat, že struktura každé zjiřitelné (a konečně i námi zjišťované) hodnotové orientace je z hlediska motivačního účinku v podstatě *konstantní*. V určitém proporčním uspořádání v ní lze nalézt *tři skupiny hodnot*:

1. hodnoty související se zabezpečením existence člověka jako živé bytosti,
2. hodnoty související s rozvojem člověka jako osobnosti, s jeho seberealizací,
3. hodnoty související s rozvojem jedince jako člena širšího společenského útvaru.

Absolutně při tom není podmínkou, aby stav uspokojení v první oblasti nutně vedl k orientaci na hodnoty v další z vymezených oblastí. Nelze proto napří-

klad dosud uspokojivě vysvětlit, proč zvyšování životní úrovně vede nakonec k převládající tendenci ke konzumentskému chování, a nikoli ke zkulturnění hodnotových hledisek a potřeb v další z motivačních oblastí.

Je samozřejmé, že i v soustavě společensky žádoucích hodnot a norem jsou v určitých proporcích obsaženy — *a to vždy* — hodnoty ze všech třech jmenovaných motivačních oblastí. Pokud v reálném vědomí zjišťujeme, že některé z hodnot jsou v hodnotových orientacích nedostatečně zastoupeny, vůbec chybí, nebo naopak existují hypertrofické orientace na hodnoty v jediné z vymezených oblastí, pak lze oprávněně usuzovat na nedostatečné propojení společensky žádoucího hodnotového systému s hodnotovým zaměřením jedince. Disproporce v zastoupení jednotlivých motivačních oblastí a následná eventuelní inkonzistence v reálné aktivitě jsou pak dány buď pasivním přijímáním daných hodnot, nebo jejich odmítnutím v důsledku určitých rušivých skutečností, pramenících často z rozporných sociálních zkušeností jedince.

f) Analýza výsledků výzkumů hodnotových orientací — nejen mládeže, ale i ostatních sociálně demografických skupin, zcela ruší představu, v níž se hodnotová struktura jeví jako prostá koexistence jednotlivých obecných hodnot hierarchicky uspořádaných, avšak bez jejich vnitřních vazeb.

Základní problém analýzy hodnotového systému se až doposud jevil v odhalení struktury hodnot v objektivní rovině vertikální, v níž jsou jednotlivé hodnoty hierarchicky uspořádané. *Nyní se ukazuje, že je třeba prohlubovat analýzu pod tuto obecnější rovinu, neboť každá z jednotlivých hodnot má své dílčí aspekty, jejichž „významnost“ kolísá s podstatně větší dynamičností, než je tomu při posuzování celistvého významu jednotlivé hodnoty v obrazu hodnotového systému.* I tyto dílčí aspekty mají svoji vnitřní skladbu, opět jsou uspořádány v určité hierarchii.

Dosavadní zkušenost prokazuje, že právě v těchto dílčích strukturních vazbách a jejich hierarchickém uspořádání dochází k těm podstatným změnám, jež jsou především dynamickou reflexí změn objektivní sociální reality. Přitom se tyto změny většinou nepromítají do celkového posuzování významu jednotlivé hodnoty, a tedy ani do její pozice v zjišťované hierarchii hodnot. Při absenci analýzy dílčích aspektů je pak zjištěná hodnotová orientace víceméně pouze globálním obrazem o hodnotovém zaměření jedince či sociální skupiny, aniž reflektuje podstatné difference, které jsou pro zkoumanou skupinu charakteristické. V sociologickém přístupu ke zkoumání problematiky utváření hodnotových soustav by se proto měly uplatnit i takové metodické postupy, na jejichž základě budeme schopni analyzovat dynamiku vnitřní struktury dílčích aspektů každé z hodnot.

Výčet principů, které jsou zde uvedeny jako určité specifikum sociologického přístupu ke zkoumání hodnotové problematiky, přirozeně nelze považovat za vyčerpávající. Obdobné jejich formulační báze — zejména v těch bodech, v nichž jsou zakotveny i zkušenosti z vlastní empirické práce v této oblasti — není a ani nemůže být konečná. Problematika hodnot je v současné sociologii značně frekventované téma a lze očekávat zpřesňující teoreticko-metodologické závěry i inovace konkrétních metodických postupů.

Praktickým efektem uplatnění sociologického přístupu k empirické rovině zkoumání hodnot či hodnotových soustav je zachycení reálného obrazu dialektického prolínání společenského vědomí a vědomí individuálního.

Analýza dynamických aspektů v procesu utváření hodnotových orientací

Empirická analýza hodnot má i přes svoji tradici povahu spíše statických řezů, zaměřených na odhalení hodnotových orientací jednotlivých skupin vy-

mezených sociálními, profesionálními a demografickými charakteristikami. Procesuální změny v hodnotové struktuře lze zachytit většinou jen „optickým“ porovnáním výsledků jednotlivých výzkumů, přičemž systematictější sekundární analýzu lze vzhledem k rozmanitosti metodik provádět jen ojediněle. Přitom *postižení dynamického charakteru hodnot*, jak z pohledu historického, tak z hlediska vývoje konkrétních jedinců jako členů širších společenských útvarů, se zdá být jednou z klíčových otázek sociologické analýzy hodnot. Má-li sociologický výzkum — pochopitelně na bázi jistého stupně pravděpodobnosti — zodpovědět otázku možných změn v hodnotovém zaměření, musí soustředit pozornost i na odhalení kontinuity a diskontinuity procesu tvorby hodnot a změn v utváření hodnotových orientací.

Přirozeně — nelze analyzovat jakékoli změny. Pouze ty, které a) jsou bezprostředním nebo i zprostředkovaným odrazem historického vývoje a souvisejí se změnami hodnotového systému společnosti (a tedy se změnou stavu společenského vědomí jako celistvého útvaru), a b) ty změny, které jsou reflexí jednotlivých rozdílných etap sociálního života jedinců.

Jedním z předpokladů postižení dynamického charakteru utváření hodnotových orientací je však v obou rovinách odhalení *vnitřní struktury* hodnot, která daleko citlivěji reflektuje objektivní zákonitosti rozvoje společnosti a povahu jednotlivých obměňujících se životních fází jedince, než tomu je v případě hierarchie poměrně obecných hodnot.

Při sledování dynamiky vývoje hodnot a jejich vnitřní struktury v historicky delším období však není možné využívat standardní sociologické přístupy. (2) Vzhledem k existující datové bázi by bylo do jisté míry možné sledovat zpětně tento vývoj v historicky krátkém úseku (v úvahu připadá období přibližně předcházejících 10—15ti let). I zde však existují překážky metodického charakteru, snižující přímou komparabilitu dat.

V současné etapě sociologického poznání je proto snazší zachytit dynamiku procesu utváření hodnotových orientací, změn ve vnitřní struktuře hodnot, eventuálně i v celkovém hodnotovém zaměření v dimenzi kontinuálního vývoje jedince jako příslušníka jednotlivých tříd a sociálních skupin — tedy v *kontextu konkrétních etap jeho sociálního života*.

Přirozeným východiskem pro analýzu změn v hodnotových strukturách se pak jeví zkoumání hodnotového zaměření mládeže. Právě u jedinců, kteří bývají zařazováni do této kategorie, se dají očekávat — v souvislosti s mechanismy celospolečenských reprodukčních procesů — dost závažné proměny v několika rovinách životního cyklu (zejména v rovině ekonomické aktivity, v rodinném stavu, narození a výchově dětí). To vytváří vhodný referenční rámec pro analýzu odrazu těchto změn ve vědomí mladých lidí.

Zobecněním výsledků empirických výzkumů mládeže již byly učiněny *důležité závěry* meritorního i metodického charakteru o vlivu těch determinant sociálního života, které diferencovaně vstupují do procesu formování hodnotového zaměření mládeže [Holda — Čermáková 1982 : 152—160]. V jejich rámci jsme mimo jiné konstatovali:

a) Úlohu zdrojů diferenciací společenského vědomí mládeže, a tedy i hodnotového zaměření v současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti, postupně přebírají ukazatele, které nemají vysloveně třídní (pouze zprostředkovaný) charakter, vymezují však určitou etapu životní dráhy příslušníků

(2) To pochopitelně neznamená, že by nebylo možné přistoupit k analýze hodnotové problematiky například za období předcházejících čtyřiceti let. Tento záměr by však bylo třeba realizovat v jiné rovině, a to nejen z hlediska podkladových materiálů, ale i z hlediska charakteru jejich analýzy a formy jejich interpretace.

jednotlivých tříd a sociálních skupin v celém komplexu determinant jejich sociálního života. Z nich dominantní postavení má především *charakter práce*, ať potenciální či již reálně vykonávané, a dále ty *determinanty každodenního sociálního života*, které souvisejí s dvěma rovinami změn životních cyklů — počátkem ekonomické aktivity mladých lidí a založením vlastní rodiny.

b) Růst diferenciací úlohy uvedených ukazatelů se však neprojevuje rovnoměrně ve všech sférách hodnotových vztahů. Charakter práce intervenuje zejména v utváření hodnotového vztahu ke znalostem a vzdělání a dále v hodnotovém vztahu k práci a zaměstnání. Jeho působení se zdá být *relativně vyhraněnější* než působení determinant aktuální životní situace. I na základě dosavadní datové báze lze konstatovat, že odraz obou rovin životních cyklů (v operacionální rovině zhruba vymezených ekonomickou aktivitou a rodinným stavem) v procesu formování základního hodnotového zaměření je rozmanitější a projevuje se nejen v diferencovaném hodnotovém vztahu ke vzdělání a práci, ale i v utváření celé řady dalších hodnotových postojů [Holda — Čermáková 1982 : 156].

Uvedené dílčí závěry odpovídaly danému stupni poznání v systematickém přístupu k řešení problematiky hodnotového zaměření mládeže. Kontinuita další empirické práce v této oblasti umožnila parciální poznatky dále zpřesnit a konkretizovat. Nová datová báze vznikla zpracováním výsledků výzkumu hodnotového zaměření vysokoškolských studentů 4. ročníků, provedeným v roce 1983 a posléze výzkumu hodnotového zaměření ekonomicky aktivní skupiny mladé inteligence z následujícího roku. (3) Data bylo možno bez obtíží komparovat, neboť byla získána použitím *shodné metodiky*, umožňující zjistit nikoli pouze základní hodnotové zaměření skupin, ale i vnitřní strukturu hodnot v rámci uspořádané hodnotové hierarchie.

Především však byla vytvořena situace, v níž byly komparovány sociální skupiny vymezené ve své podstatě shodným charakterem duševní práce (i když v prvním případě pouze potenciálním a v druhém již reálně vykonávaným), avšak nacházející se v odlišné aktuální životní situaci. V podstatě byl tedy eliminován diferencující vliv tak výrazné determinanty, jakou je charakter práce, a pozornost mohla být soustředěna na analýzu změn v hodnotové struktuře, jež vznikly v důsledku nástupu do ekonomické aktivity a pokračujícího procesu ekonomického a sociálního osamostatnění jedince.

Domnívám se, že takovýto metodický přístup, v němž *dynamika vývoje hodnotových struktur je víceméně simulována*, přesto umožňuje postihnout základní tendence tohoto vývoje. (4)

Nyní tedy ke konkrétním zjištěním.

Studenti posuzovali významnost třiceti šesti hodnotových položek, (5) reprezentujících vždy tři diferencované aspekty z následujících hodnotových sfér: sféry znalostí, vzdělání a kvalifikace; sféry práce a zaměstnání; sféry všestranné informovanosti; sféry volného času; sféry respektování potřeb okolí; sféry společenské a politické aktivity; sféry životních jistot; sféry sociálních

(3) Data o příslušnících mladé inteligence byla získána prostřednictvím šetření, které bylo realizováno ve spolupráci ÚRO, ÚFS ČSAV a ÚML UK. Zkoumaný soubor tvořilo 5 400 respondentů na základě reprezentativního výběru ekonomicky aktivní populace ve věkovém rozmezí od dvaceti do šedesáti let.

(4) K řešení tohoto úkolu by bylo možné přistoupit i prostřednictvím longitudinálního výzkumu, avšak jeho realizace by byla spojena s řadou obtíží převážně organizačního a technického charakteru.

(5) Metodický postup a konstrukce nové hodnotové baterie na základě obsahové analýzy je objasněn v publikaci Čermáková, Z. — Mevaldová, E. — Stehlíková, E.: *Hodnotová a socioprofesionální orientace vysokoškolských studentů*.

kontaktů; sféry partnerských vztahů; sféry výchovy dětí; sféry životní úrovně. (6) Na základě procentuálního podílu studentů, kteří jednotlivé hodnoty označili za „značně významné“, byla získána hodnotová hierarchie, (7) jejíž podrobná analýza přinesla řadu nových cenných poznatků.

Z úsporných důvodů se zdržím podrobného komentáře — s jedinou výjimkou: výjimečné, jednoznačně čelní postavení hodnoty „žít a pracovat v míru“ je přímou a nejaktuálnější reakcí studentů na vystupňovanou hrozbu jaderné války. Argumentem pro toto tvrzení je fakt, že v hierarchii těchto hodnot, posuzovaných studenty v rámci šetření z roku 1981, se tato hodnota umístila na 5. místě (!). Lze s velkou pravděpodobností usuzovat, že v kontextu posuzování významnosti dalších hodnot nabývá hodnota „žít a pracovat v míru“ instrumentální charakter.

Ponechám-li stranou hodnotu „žít a pracovat v míru“ právě pro její instrumentální charakter, rysují se *základní směry hodnotového zaměření vysokoškolské mládeže* takto:

1. *Velmi výrazná preference partnerských a přátelských vztahů*, spojená s požadavkem tolerance, pochopení, spolehlivosti a s podobnými názory na život. S ohledem na tyto požadavky si student vytváří nejbližší aktuální i budoucí sociální okolí své rodiny a přátel. Vhodně jej doplňují přátelské kontakty, které jsou spojeny spíše se zábavou, oddychem a společnými koníčky; jejich významnost je však relativně menší. Doménou jejich utváření jsou místa, kde studenti tráví svůj mimostudijní, respektive volný čas.

2. *Výrazná preference individuální realizace vlastních zájmů a zálib ve volném čase*. Jistý rys individualismu nelze přehlédnout. Třebaže jsou zřejmě tyto záliby pěstovány kolektivně, je jejich referenčním rámcem shodně orientovaný kruh přátel či kolegů. Společenské zájmy se v takovémto způsobu trávení volného času příliš neprosazují.

3. *Výrazná orientace na dotváření vlastní vzdělanosti a kulturní úrovně, doprovázená potřebou zvýšených nároků na informovanost*. Význam hodnoty vzdělání je značný; rovnoměrně jsou ceněny — a to vždy velmi vysoko — znalosti všestranné, umožňující celkovou dobrou orientaci v poznacích vědy,

(6) Při instruktáži bylo studentům řečeno, aby o těchto hodnotách uvažovali za předpokladu, že oni, ani jejich nejbližší nemají závažné zdravotní obtíže, neboť všechny dosavadní zkušenosti vedly k poznání, že hodnota „zdraví“ je nezbytnou podmínkou pro realizaci všech hodnot ostatních a v tomto smyslu má výrazně instrumentální charakter.

(7) Pořadí hodnot do 15. místa bylo následující: 1. Žít a pracovat v míru; 2. mít především takového partnera, který Vám bude oporou, který bude chápat Vaše pracovní povinnosti i ostatní záliby; 3. mít především takové přátele, kteří mají podobné názory na život, je možné se na ně spolehnout; 4. především žít ve spokojené rodině a vychovávat v pohodě a klidu své děti; 5. především se ve volném čase věnovat svému koníčku, rozvíjet své osobní zájmy a záliby; 6. pomáhat především svým nejbližším — rodině, přátelům; 7. mít takovou práci, která je zajímavá, umožňuje samostatně a tvořivě řešit vlastní pracovní úkoly. Výše platu není nejdůležitější; 8. stále rozvíjet především své znalosti z oboru či profese, usilovat o to stát se skutečně dobrým odborníkem, dobrým specialistou; 9. mít co nejvšestrannější vědomosti, získat dostatečný přehled o kultuře, vědě a technice; 10. výchovu dětí nezanedbávat, ale mít přitom možnost věnovat se i svým zájmům a uskutečňovat své životní plány; 11. mít především takové přátele, se kterými máte společné zájmy, rádi s nimi i posedíte a pobavíte se; 12. věnovat čas zejména takovým informacím, které umožní rozšiřovat si neustále vlastní vzdělanostní a kulturní rozhled; 13. spojit se s takovou částkou peněz, aby to stačilo k normálnímu životu a přitom jste nemuseli stále šetřit; 14. snažit se dobře pracovat v zaměstnání a tím být užitečný společnosti; 15.—16. mít především takového partnera, který Vám pomůže vybudovat životní úroveň rodiny, zajistí svědomitě chod domácnosti a výchovu dětí; 15.—16. vždy nezištně nabídnout pomoc a radu kterémukoli člověku, který ji potřebuje.

kultury a techniky i ty znalosti, které prohlubují odborné zaměření. Běžné informace prostřednictvím masmédií nejsou považovány za dostatečné; studenti dávají přednost informacím doplňujícím jejich všestranný vzdělanostně kulturní rozvoj. Spojují je často s požadavkem objektivnosti. Třebaže odmítají uvažovat ve velké většině o hodnotě vzdělání jako instrumentu pro získání odpovídajícího společenského postavení, důraz, který kladou na svůj intelektuální rozvoj, často přerůstá do určitého „intelektuálního akademismu“.

4. *Výrazná orientace na budoucí pracovní uplatnění prostřednictvím zajímavé, tvůrčí práce, spojené s řešením samostatných pracovních úkolů.* Již v této etapě se projevuje zřetelná snaha uplatnit odborné schopnosti, ochota vynaložit úsilí k dosažení vysoké odbornosti v budoucím zaměstnání. Finanční aspekt budoucí práce je v této fázi abstraktních úvah v podstatě potlačen; spíše je brána v úvahu volnější pracovní doba. Tento hodnotový postoj evokuje zřejmě určitý styl života studentů, odmítající pravidelnost a větší zodpovědnost ve svých činnostních projevech.

5. *Vlastní společenská prospěšnost je ztotožněna v podstatě s budoucím pracovním uplatněním.* Jiné formy společenské prospěšnosti nejsou prozatím brány v úvahu ani ve formální rovině. Je však možné říci, že v hodnotových postojích se neobjevuje rys pragmatičnosti.

6. *Zřetelné podcenění všech hodnotových aspektů ze sféry materiálního zabezpečení* aktuálního i budoucího života studenta. Je registrováno nejen v podcenění finančního ohodnocení budoucí práce, ale i odmítáním úvah o budoucím materiálním zabezpečení dětí, relativním odmítáním možnosti vedlejších výdělků na úkor volného času atd.

7. *Určitá indiference hodnotových postojů ve sféře respektování potřeb širšího sociálního okolí.* „Ochota pomoci“ se v první řadě vztahuje na rodinný okruh a nejbližší přátele. Naplnění společenských potřeb je uvažováno opět spíše v souvislosti s dobrým pracovním výkonem v budoucím zaměstnání. To je zřejmě i základní představa, jakým způsobem lze nejlépe odpovědně vrátit společnosti možnost získání vysokoškolského vzdělání.

8. *Aktuální nedocenění významu vlastní společensko-politické aktivity.* V této sféře se více než kde jinde objevuje „sociální nedospělost“ studentů, neboť například svůj celkově velmi dobrý vztah k práci a budoucímu povolání nejsou prozatím schopni spojit se společenskou potřebou aktivní veřejné a politické práce.

9. *Značná orientace na vytvoření klidného a spokojeného klimatu budoucí rodiny.* Je výrazem skutečnosti, že studenti je považují za jednu ze základních životních jistot. Je však často doplněna požadavkem na zachování soukromí, což opět odráží určité prvky individualistických tendencí.

10. *Určitá nadřazenost realizace osobních plánů,* promítající se i do celkem abstraktních představ o budoucí výchově vlastních dětí. Ve výchovném působení chtějí studenti prosazovat spíše ten typ výchovy, který ponechává dostatek prostoru pro pěstování vlastních zálib a uskutečňování vlastních životních plánů.

Uvedené body shrnují podstatné rysy hodnotové zaměřenosti vysokoškolských studentů 4. ročníků. Je to určitý *stav vědomí*, který je však výsledkem dynamického procesu dotváření hodnotových postojů v průběhu studia.

Ukončením studia vstupují mladí lidé do — svým charakterem — zcela odlišné životní fáze. Je vymezena nástupem do ekonomické aktivity a často víceméně souběžně s tím i vytvořením vlastní rodiny a narozením dětí. Takovéto závažné změny se nutně odrážejí v hodnotové soustavě jedince. Otázkou ovšem je, jak hluboce do této soustavy vstupují a kterých konkrétních aspektů

Tabulka 1. Podíl studentů a příslušníků inteligence, kteří jednotlivé aspekty hodnoty vzdělání označili za „značně významné“ (v %)

Jednotlivé aspekty hodnoty vzdělání	Vysokoškolská studenti	Inteligence
mít co nejvšestrannější vědomosti, získat dostatečný přehled o vědě, kultuře a technice	75,6	70,8
usilovat o co nejvyšší stupeň vzdělání či kvalifikace a získat tak odpovídající společenské postavení	28,9	54,7
stále rozvíjet především své znalosti z oboru či profese, usilovat o to stát se skutečně dobrým odborníkem, specialistou	77,1	92,0

se dotýkají. Hypotetické úvahy o reflexi změn životních okolností nepředpokládaly příliš zásadní změny či restrukturalizaci hodnotového zaměření. A. Matějovský například náplň této fáze definuje jako „určitou konkretizaci osobnostní orientace; dříve zafixované osobnostní orientace získávají novou náplň opřenou o přímé sociální zkušenosti, mladí lidé se snaží svým abstraktním a do jisté míry i obecným orientacím dát specifické a jednoznačné vyjádření“ [Matějovský 1982 : 129].

Užitím analogické metodiky, postihující vnitřní aspekty jednotlivých hodnot u studentů i u příslušníků inteligence, byla vytvořena jedna vnitřně srovnatelná datová báze, umožňující odhalit pokud možno v konkrétní poloze odraz změn sledované životní fáze ve vědomí zkoumaných jedinců.

Vstup do praxe a následující období prvního desetiletí ekonomické aktivity, založení rodiny a narození dětí (8) vyvolávají tyto nejzávažnější změny (9) ve struktuře hodnotových soustav příslušníků sociální skupiny inteligence:

1. *Ve sféře hodnotového vztahu k jednotlivým aspektům vzdělání, znalostí a kvalifikace* byly odhaleny významné změny, třebaže v předběžných hypotézách nebyly víceméně očekávány. Uvedená tabulka 1 dokumentuje, v kterých konkrétních aspektech se hodnotové vztahy proměnily a v jakém směru.

Zatímco hodnocení významu všestranných vědomostí, dostatečného přehledu o kultuře, vědě a technice je u obou skupin zachováno přibližně na stejné úrovni, respektive mírně klesá, nástup do praxe evokuje výraznou preferenci toho aspektu vzdělání, který v jedinci rozvíjí profesionální odbornost. Praxe tedy značně posiluje hodnotu vzdělání jako možnost „stát se dobrým odborníkem, specialistou“, a to do té míry, že se tento aspekt hodnoty vzdělání prosazuje na čelní místo v hodnotové hierarchii.

(8) Jsem si vědoma, že uzavření sňatku a narození dítěte může předcházet počátku ekonomické aktivity — zejména u vysokoškolské mládeže. Zároveň je možné předpokládat, že v onom průběhu deseti let ekonomické aktivity nemusí vždy k založení rodiny dojít. Průnik obou dimenzí životní situace, tj. ekonomické aktivity a péče o vlastní rodinu, však není pouze modelovou situací, ale — jak ukazuje struktura sledovaného souboru — typickým projevem této životní fáze.

(9) Námitku, zda tyto změny nejsou u příslušníků inteligence již počátečním výchozím stavem jejich hodnotové zaměřenosti ještě před absolvováním vysoké školy v době studia, lze, domnívám se, zamítnout, neboť jde o historicky velmi krátké časové období. Odraz změněných společenských podmínek nemohl být v žádném případě tak markantní, uvážíme-li, že nejmladší věková kategorie skupiny inteligence absolvovala přibližně v roce 1980–1981.

Tabulka 2. Podíl studentů a příslušníků inteligence, kteří jednotlivé aspekty hodnoty práce a zaměstnání označili za „značně významné“ (v %)

Jednotlivé aspekty hodnoty práce a zaměstnání	Vysokoškolští studenti	Inteligence
mít takovou práci, která je zajímavá, umožňuje samostatně řešit vlastní pracovní úkoly. Výše platu není nejdůležitější	77,5	96,0
mít především takovou práci, která má volnější pracovní dobu, není spojena s příliš velkou zodpovědností	23,9	22,1
mít takovou práci, která je hlavně dobře placena a umožňuje třeba i vedlejší výdělek	10,4	24,8

U příslušníků inteligence je také podstatně více ceněno vzdělání jako instrument k získání odpovídajícího společenského postavení. V tomto případě praxe koriguje až dosud na abstrakci založené hodnotové postoje studentů velmi výrazně — směrem, v němž se mísí prvky pragmatismu s určitou tendencí k nadřazování osobních profesionálních zájmů a plánů.

2. *Ve sféře hodnotového vztahu k jednotlivým aspektům práce a zaměstnání* opět, stejně jako v předcházejícím případě, nebyly očekávány příliš výrazné posuny, neboť diferenciací hodnotového vztahu k práci byla až dosud podmíněna objektivním charakterem práce. Ten je u obou skupin shodný, byť v prvním případě potenciální a v druhém již reálně vykonávaný. Proto lze považovat změny, zjištěné v hodnotových vztazích k jednotlivým aspektům práce nyní, za důsledek proměn aktuální životní situace (viz tabulka 2).

U příslušníků sociální skupiny inteligence se ještě více prohlubuje výrazná preference práce zajímavé, tvořivé, umožňující řešit samostatně vlastní pracovní úkoly. Praxe tento požadavek silně aktualizuje, dokonce do té míry, že se uvedená hodnota ocitá procentuálním podílem volby na 2. místě (!) hodnotové hierarchie. A dále — vlastní ekonomické a sociální osamostatnění jedince již více podněcuje zájem o finanční aspekt práce, jehož významnost s věkem stoupá a vrcholí v období třiceti až pětatřiceti let. Poté opět klesá. Zdá se tedy, že jeho vyšší oceňování není trvalým charakteristickým rysem příslušníků inteligence — zejména v relaci k výjimečně vysoké preferenci zajímavé a tvůrčí práce, jež setrvává na přibližně stejné úrovni — a značně vysoké — po celou dobu ekonomické aktivity.

Celkovou strukturu hodnotových vztahů k práci je ještě třeba doplnit informací, že se prakticky nemění požadavek na ten aspekt práce, u něhož je zdůrazněn požadavek volnější pracovní doby a menší odpovědnost. Podíl těch, kteří jej oceňují již v době studia, zůstává zachován i u příslušníků skupiny inteligence; patrně figuruje jako jeden z důležitých momentů při volbě konkrétního zaměstnání.

3. *Ve sféře hodnotového vztahu k jednotlivým aspektům volného času* byly odhaleny zásadní — až překvapivé — změny, jejichž výsledkem je prakticky restrukturalizace celé této hodnotové sféry. Nové poznatky jsou o to závažnější, že hodnotové postoje v této oblasti jsou důležitými motivačními faktory pro formování životního způsobu.

Radikálně se zřejmě u příslušníků inteligence mění reálné možnosti, a tedy i hodnotový vztah k tomu z aspektů volného času, který zdůrazňuje indivi-

Tabulka 3. Podíl studentů a příslušníků inteligence, kteří jednotlivé aspekty hodnoty volného času označili za „značně významné“ (v %)

Jednotlivé aspekty hodnoty volného času	Vysokoškolská studenti	Inteligence
ve volném čase se především věnovat svému koníčku, rozvíjet své osobní zájmy a záliby	82,1	58,8
věnovat volný čas především těm činnostem, které přispívají ke zlepšování životní úrovně Vaší rodiny	26,4	61,2
nejlépe prostě odpočívat, užívat si volna někde v soukromí	16,8	29,2

duální rozvíjení osobních zájmů a zálib. Analýza některých dalších souvislostí naznačuje, proč dochází k tomuto poklesu významu a v jakém směru. Samozřejmě, z předchozího zjištění hodnotového vztahu k práci je možné usuzovat na vyšší pracovní vytížení, ale zřejmě i na vzrůstající rodičovské povinnosti. Tyto činnosti mohou prolínat do sféry „nepráce“, respektive volného času.

Více tu však intervenuje překvapivý poznatek o výrazném „přehodnocení“ (oproti studující mládeži) hodnotového postoje k aspektu „věnovat volný čas především těm činnostem, které přispívají k zlepšování životní úrovně Vaší rodiny“. Tabulka 3 dokumentuje názorně vnitřní restrukturuaci a přesuny od původně výrazné preference pěstování osobních zájmů a zálib ve volném čase právě ve prospěch takovýchto materiálně orientovaných činností.

Pozoruhodné je, že k těmto dvěma závažným změnám dochází vcelku brzy po nástupu do praxe a s narůstajícím věkem zůstává hodnocení obou aspektů trávení volného času u příslušníků inteligence v podstatě konstantní. Ponechme v této souvislosti stranou úvahy o možnostech formování socialistického životního způsobu u této sociální skupiny. Vyžadovalo by to hlubší analýzu celé problematiky (minimálně přesnější identifikaci osobních zájmů a zálib a jejich možného podílu na procesu formování osobnosti mladého člověka; stejně tak i identifikaci oněch činností přispívajících ke zlepšování životní úrovně). Přesto nelze přehlédnout, že poměrně silný rys individualismu v hodnocení způsobu trávení volného času u studující mládeže se u příslušníků inteligence víceméně transformuje do stejně nežádoucí formy, tendující k jistému stupni konzumního životního způsobu.

Konečně tuto úvahu dokumentuje i v tabulce 3 uvedený třetí aspekt vztahu k hodnotě volného času. Jedinci, kteří v průběhu studia inklinují k ryze individualistickému prožívání volného času, si své tendence k „soukromničení“ zřejmě víceméně zachovávají bez ohledu na změněné životní podmínky. To opravňuje k domněnce, že se zde představují takové typy osobnosti, jejichž silné individualistické sklony jsou podstatnou součástí jejich osobnostního charakteru a ustupují pod tlakem změněných životních okolností jen velmi zvolna (s postupujícím věkem se oceňování hodnoty „užívat si volna někde v soukromí“ velmi mírně snižuje).

4. V intencích strukturálních změn hodnotových postojů k volnému času probíhají pak očekávané změny i ve sféře hodnotových vztahů k přátelským sociálním kontaktům. Již bylo uvedeno, jaký mimořádný význam jim přikládá vysokoškolská mládež. Změny v aktuální životní situaci, vyvolané v tomto případě nástupem do praxe a také vytvořením vlastní rodiny, způsobují celko-

Tabulka 4. Podíl studentů a příslušníků inteligence, kteří jednotlivé aspekty hodnoty přátelských kontaktů označili za „značně významné“ (v %)

Jednotlivé aspekty hodnoty přátelských kontaktů	Vysokoškolsí studenti	Inteligence
mít především takové přátele, se kterými je dobrá zábava, rádi s nimi posedíte a pobavíte se	67,4	48,7
získat především takové přátele, kteří Vám mohou být v mnohém užiteční	11,2	23,6
mít především takové přátele, kteří mají podobné názory, je možné se na ně spolehnout	93,1	62,1

vě výrazný pokles významu hodnoty přátelských kontaktů. Snižuje se nejen významnost vztahů, založených na bázi společných životních názorů, ale i těch, které jsou spojeny se společnou zábavou v době oddechu. Zřejmě je pro tuto fázi zvolena — i vzhledem k vyššímu časovému zaneprázdnění — únosná míra četnosti i frekvence přátelských kontaktů (viz tabulka 4).

Nové životní okolnosti však zároveň aktualizují ty formy „přátelství“, které dovolují snadněji realizovat často ryze privátní cíle. Nelze zde samozřejmě pominout tlak reality sociálních okolností, jestliže vezmeme v úvahu, jak často se v současné době objevuje slovo protekce.

Dovolím si zde ještě učinit poznámku — na základě další analýzy vzájemných strukturních vazeb hodnotové soustavy příslušníků inteligence — že k celkovému oslabení hodnoty skutečných přátelských kontaktů (neboť tzv. užitečné přátelské kontakty v ně nelze zahrnout) dochází v souvislosti s posílením nově vzniklých rodinných a zřejmě i příbuzenských vazeb.

5. Sledujeme-li závažné změny, které vyvolává nástup mladé inteligence do praxe, a další působící spolupůsobilce, pak nelze vynechat *sféru hodnotových vztahů k jednotlivým aspektům společensko-politické aktivity*. U vysokoškolské mládeže byla konstatována zjevná tendence k nedocení této sféry a převažující pasivní přístup. Pro tyto hodnotové postoje je však typické, že s pokračující délkou praxe „vyzrávají“ a do určité míry dochází k restrukturalizaci v oceňování významu jednotlivých konkrétních aspektů hodnoty společensko-politické aktivity pozitivním směrem.

Přirozeně nelze v těchto postojích přehlédnout ani určitou pragmatičnost,

Tabulka 5. Podíl studentů a příslušníků inteligence, kteří jednotlivé aspekty hodnoty společensko-politické aktivity označili za „značně významné“ (v %)

Jednotlivé aspekty společensko-politické aktivity	Vysokoškolsí studenti	Inteligence
získat funkci ve společenské či politické organizaci	3,5	18,2
především dobře pracovat a politickou činností se příliš nezabývat	53,8	25,8
snažit se aktivně se podílet na rozvoji socialistické společnosti	19,7	71,6

Tabulka 6. Podíl studentů a příslušníků inteligence, kteří jednotlivé aspekty hodnoty rodičovství označili za „značně významné“ (v %)

Jednotlivé aspekty hodnoty rodičovství	Vysokoškolští studenti	Inteligence
zajistit dětem všestrannou rodičovskou péči třeba i na úkor svých vlastních plánů a zálib	47,1	63,9
dát svým dětem zejména po materiální stránce co nejvíce, snažit se usnadnit jim vstup do života	11,0	30,5
výchovu dětí sice nezanedbávat, ale ponechat si možnost věnovat se svým zájmům, uskutečňovat své plány	71,4	65,5

vystupující jako doprovodný jev budování vlastní profesionální kariéry. Údaje v tabulce 5 ostatně zcela tuto tendenci nevylučují. Zůstává však nesporné, že s vlastním aktivním zapojením do pracovního procesu zřejmě ustupuje proklamativní pasivní přístup k faktické společensko-politické aktivitě. Značná část příslušníků inteligence tedy postupně dospívá k takovému hodnotovému postoji, který implikuje osobní aktivní účast na budování socialistické společnosti.

6. *Poslední z kvalitativně závažných změn v hodnotových vztazích identifikujeme v oblasti sféry výchovy dětí.* Poslední však nikoli svým významem. Změny, které zde byly zachyceny, dokumentují výmluvně, jak praxe konkrétní realizace koriguje hodnotové postoje, založené až dosud na zprostředkovaných sociálních zkušenostech a vlastních abstraktních představách (viz tabulka 6).

Studující vysokoškoláci dali ve svých výrocích přednost výchově dětí, která jim osobně ponechá dostatek prostoru pro realizaci vlastních plánů a zájmů. V podstatě jen málo z nich bralo v úvahu aspekt budoucího materiálního zajištění dětí. Obětavá rodičovská výchova nebyla zdaleka tak „populární“ jako první uvedený způsob.

Založení vlastní rodiny, výchova vlastních dětí však zvyšuje význam právě rodičovské péče nanebevš obětavé. Častěji se v hodnotových postojích příslušníků inteligence objevují i úvahy (a zřejmě nejen úvahy, ale i faktická realizace) o potřebnosti materiálního zabezpečení dětí.

Pro úplnost informace zde ovšem musím uvést, že významnost těchto hodnotových postojů ovlivňuje věk a pohlaví.

Výčtem zásadních změn v hodnotové struktuře mladé inteligence jsme nepodali vyčerpávající informaci o všech změnách a nových tendencích, které jsme byli schopni použitou metodikou zachytit a analyzovat. To ani není účelem stati. V této fázi empirické práce bylo již třeba nikoli pouze ověřit, zda k těmto změnám v souvislosti s nástupem do praxe, respektive odlišnou fází životního cyklu dochází, ale *stanovit, k jakým konkrétním změnám, v jaké intenzitě a v kterých konkrétních aspektech se vnitřní struktura hodnotové soustavy proměňuje.* Přitom nelze ztratit ze zřetele určitý „sociologický nadhled“ a nevyloučit — právě pro přílišnou konkretizaci — možnost odhalit základní hodnotovou zaměřenost sledovaných sociálních skupin.

I proto bylo třeba analyzovat s obdobnou pozorností ty hodnotové postoje, které vykazaly *změny minimální* (tedy inklinující spíše k stabilitě), nebo takového charakteru, že příliš nenarušily vnitřní uspořádání a zaměření v jednotlivé hodnotové sféře.

Relativní stabilita hodnotových vztahů i k jednotlivým dílčím aspektům byla zjištěna v následujících sférách:

a) *Ve sféře životních jistot.* Všechny její aspekty mají u studentů i u příslušníků inteligence shodně vysokou (spokojená rodina, požadavek nerušeného soukromí), či dokonce nejvyšší preferenci (požadavek míru).

b) *Ve sféře respektování potřeb okolí.* V hodnocení aspektů této sféry se příliš neodrážejí změny životních okolností a vnitřní struktura uspořádání se prakticky nemění (u obou skupin je nadřazena „ochota pomoci“ nejbližším – rodině, přátelům; teprve poté se tato ochota zaměřuje i na širší sociální okolí).

c) *Ve sféře životní úrovně.* Je velkým překvapením, že vnitřní uspořádání hodnotových vztahů v této sféře neprodělavá žádné výraznější změny. Více-méně umírněné požadavky převážné většiny studentů na životní úroveň se u sociální skupiny inteligence nijak významně netransformují. Avšak – fakty, zjištěné o změnách hodnotových vztahů ve sféře volného času, práce a výchovy dětí dokumentují stoupající významnost sféry životní úrovně v jiných, méně zřetelných podobách.

d) *Ve sféře partnerských vztahů.* K určitým změnám v hodnotových vztazích k jednotlivým aspektům této sféry u příslušníků inteligence dochází, ale až s postupem věku. Zpočátku jsou tyto postoje obdobné jako u studentů, teprve později se více prosazuje významnost fyzické přitažlivosti partnera (partnerky) na úkor požadavku „pomoci zabezpečit rodinu materiálně“.

Hodnotové zaměření příslušníků inteligence, které zde bylo prezentováno, je dynamickou reflexí změn životních okolností jeho nositelů. Nelze však předpokládat, že zjištěné změny v hodnotových postojích ve sledovaných hodnotových sférách budou stavem konečným. Proces formování hodnotových soustav je procesem celoživotním. Dovolím si však formulovat hypotézu, že změny vyvolané vlastním ekonomickým a sociálním osamostatněním jedince jsou *patrně poslední nejzávažnější korekcí* hodnotového zaměření jedince.

Závěr

Analýza odrazu životních změn v dynamice formování hodnotového zaměření příslušníků inteligence potvrdila zvyšující se diferenciatní úlohu ukazatelů běžného sociálního života, reprezentovaných zde faktem vlastního ekonomického a sociálního osamostatnění jedince (přechod ze školy do praxe a založení vlastní rodiny). Vliv změny těchto životních okolností se prosazuje i v těch sférách hodnotových vztahů, u nichž základní formotvornou linii dosud představoval charakter práce, potenciální či aktuální povahy.

Práce s metodikou umožňující postihnout i kvalitativní aspekty jednotlivých obecných hodnot, resp. hodnotových sfér, napomohla odhalit rozmanitost odrazu změn životních okolností, a to jak z hlediska jeho obsahu a formy, tak i z hlediska časové dimenze.

Výsledky vyplývající z empirického poznání hodnotového zaměření vysokoškolských studentů a skupiny inteligence umožňují formulovat *následující závěry* o odrazu změn životních okolností (vedoucích k vlastnímu ekonomickému a sociálnímu osamostatnění jedince) v hodnotovém zaměření příslušníků těchto sociálních skupin:

1. V hodnotových postojích těch sfér, kde až dosud nejvíce intervenoval diferencující vliv charakteru práce, se sledovaná změna životního cyklu projevuje *výrazným prohloubením původního hodnotového zaměření*. Proto až dosud dominantní hodnotový vztah ze sféry práce a ze sféry vzdělání (konkrétně

preferenci tvůrčí práce a preference odborných znalostí) je ještě více posílen. Ačkoli se nemění základní hodnotová zaměřenost obou těchto sfér (pouze se vyhraňuje), dochází přesto k dílčím, nicméně závažným posunům v preferenci ostatních hodnotových postojů ke vzdělání a práci. Jinými slovy, hovořím-li o prohlubující se hodnotové zaměřenosti příslušníků inteligence v těchto sférách, podílí se na ní jednotlivé aspekty hodnoty vzdělání a práce s rozdílnou intenzitou.

2. Zásadním způsobem se promítají nové životní okolnosti do hodnotových vztahů sféry volného času. Vliv změny životní fáze se projevuje kvalitativním přehodnocením dosavadních hodnotových vztahů k jednotlivým aspektům volného času. Praktickým výsledkem je *restrukturace této hodnotové sféry s odlišnou dominancí hodnotového zaměření* (preferenci toho aspektu volného času, který zdůrazňuje činnosti přispívající ke zlepšení materiální úrovně rodiny).

3. Odraz zmíněných životních okolností ve sféře společensko-politické aktivity je možné označit jako „proces vyzrávání“ *postojů pozitivním směrem, doprovozený celkově vyšší intenzitou pochopení významu* těchto hodnotových vztahů pro sociální skupinu inteligence. Opačný trend, jako důsledek změněných životních okolností, je zachycen v hodnotových vztazích ve sféře přátelských sociálních kontaktů. Celkový značný význam této sféry *výrazně klesá* a posuzování jednotlivých aspektů hodnoty přátelských kontaktů ztrácí svoji vyhraněnost a stává se *vyváženější*.

4. V hodnotových vztazích ve sféře výchovy dětí koriguje praxe původně vyhraněné hodnotové zaměření, nesoucí prvky individualismu, do celkově velmi *vyváženého* posuzování všech aspektů této sféry.

5. Hodnotové vztahy z těch sfér, u nichž v souvislosti se změnou životního cyklu nebyly zachyceny ani tendence k prohlubování, celkovému poklesu nebo naopak vzestupu, ani tendence k větší vyváženosti či naopak restrukturalaci původního hodnotového zaměření, představují patrně *obecné rysy* hodnotového zaměření obou sledovaných skupin bez ohledu na konkrétní sociální podmínky, v nichž se jejich členové nacházejí.

Literatura

- Bokorová, V.: *Úloha potřeb v motivaci lidského chování a působení sociálních faktorů na jejich tvorbu*. Československá psychologie 1975, č. 5.
- Čermáková, Z.: *Možnosti a meze zkoumání sociologické analýzy hodnotových orientací. In: Rozvoj člověka v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti*. Praha, ČSS ČSAV 1983.
- Čermáková, Z. — Mevaldová, E. — Stehlíková, E.: *Hodnotové a socioprofesionální orientace vysokoškolských studentů*. Praha, Univerzita Karlova 1983.
- Dorotíková, S.: *Marxisticko-leninská filozofie — metodologické východisko zkoumání a utváření hodnot*. In: *Socialistická společnost a hodnoty lidského života*. Praha, Horizont 1979.
- Grác, J.: *Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava, SPN 1979.
- Holda, D. — Čermáková, Z.: *Sociologický výzkum hodnotových orientací*. Sociologický časopis 1980, č. 2.
- Holda, D. — Čermáková, Z.: *Analýza metodiky výzkumu hodnotových orientací*. Sociologický časopis 1980, č. 4.
- Holda, D. — Čermáková, Z.: *Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Huláková, M.: *Životní způsob a problém hodnot*. Praha, Academia 1980.
- Janoušek, J.: *Dynamika lidské motivace v podmínkách vědeckotechnické revoluce*. Československá psychologie 1975, č. 5.
- Matějovský, A.: *Socialismus a mládež*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Rychtařík, K.: *K aktuálním úkolům československé sociologie*. Sociologický časopis 1980, č. 4.
- Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.

Резюме

3. Чермакова: Отражение жизненных изменений в ценностной ориентации молодежи

Тезисы, сведения и заключения, представленные в этой статье по отношению к проблеме ценностной ориентации, являются результатом систематического теоретико-методологического анализа данного предмета исследований и поиска оптимальных возможностей его операционализации. Преемственность в познании этой сложной проблематики содержится, в первую очередь, в конкретных эмпирических приемах.

Марксистская социология включает ценности в широко формируемое, но цельное духовное образование макроструктурного характера — общественное сознание — в котором они функционируют как один из его важных компонентов. Для социологического подхода далее характерно, что

- а) он определяет ценности в связи с анализом мотивации человеческих деятельности;
 - б) он ставит оценочную ориентацию над ценностями как их глобальную структурированную совокупность;
 - в) он считает ценности всегда общественной категорией, несущей объективный характер;
 - г) ценности, или же ценностная система подвергаются эмпирическому выявлению при посредстве социально выраженных ценностных суждений — позиций;
 - д) структурирование каждой эмпирически выявляемой ценностной ориентации, рассматриваемой с точки зрения мотивационного эффекта, в сущности константно;
 - е) каждая из отдельных ценностей обладает своей внутренней структурой, которая динамически изменяется в результате изменений социально-объективной реальности.
- Практическим эффектом применения социологического подхода в эмпирической плоскости изучения ценностей или ценностных систем является отражение реального образа диалектического взаимопроникновения общественного сознания и сознания индивидуального.

Социологические исследования должны обратить внимание и на выявление преемственности и прерывности процесса создания ценностей и изменений в формировании ценностной ориентации. На современном этапе можно отразить динамику этого процесса в размерах континуального развития индивида как представителя отдельных классов и социальных групп — в контексте конкретных этапов его социальной жизни.

Summary

Z. Čermáková: Reflection of Life Changes in the Value Orientation of Youth

The deliberations, findings and conclusions concerning the problem of value orientations, presented in this paper, are the result of a systematic theoretico-methodological analysis of the defined research subject and of an endeavour to find optimal possibilities of its operationalization. The continuity of the cognition of this complex problem area is included, first of all, in concrete empirical approaches.

Marxist sociology classes values into a broadly conceived but integral spiritual formation of a macrostructural nature — social consciousness — wherein they figure as one of its important components. It is also characteristic of the sociological approach that

- a) it defines values in connection with the analysis of the motivation of human activities;
- b) value orientations are placed before values as their global structured complex;
- c) values are always considered to be a social category of an objective character;
- d) values or the value system are empirically ascertainable through socially expressed value judgements — attitudes;
- e) the structuralization of each empirically ascertained value orientation, pursued from the point of view of the motivational effect, is essentially constant;
- f) each of the individual values has its own internal structure which is dynamically transformed in consequence of changes in the socially objective reality.

The practical effect of applying the sociological approach on the empirical level of the research into values or value systems is the comprehension of the real image of the dialectical interpenetration of social consciousness and individual consciousness.

Sociological research should also devote attention to disclosing the continuity and discontinuity of the process of the creation of values, and changes in the formation of value orientations. At the present stage it is possible to grasp the dynamics of this process in the dimensions of the continual development of the individual as a member of particular classes and social groups — within the context of concrete stages of his social life.